

Lucyna Gizańska

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE W SZKOLE ŚREDNIEJ
W ŚWIETLE REALIZACJI DOTYCHCZASOWEGO
I ZAŁOŻEŃ NOWEGO PROGRAMU JĘZYKA POLSKIEGO

Język polski jest - spośród wielu innych przedmiotów nauczania zarówno w szkole podstawowej, jak i w średniej - chyba najbardziej złożony i wielokierunkowy. Obejmuje on swym zakresem nie tylko wiedzę o literaturze, lecz także elementy wiedzy o języku oraz kulturze w szerokim tego słowa znaczeniu. O wielokierunkowości tego przedmiotu stanowią nie tylko jego treści. Złożone i wielostronne są także podstawowe zadania przedmiotu zwanego językiem polskim. Kształtuje on - jak chyba żaden inny przedmiot - wrażliwość humanistyczną młodego człowieka, rozbudza i pogłębia odczucia estetyczne, rozwija cały zespół umiejętności i nawyków decydujących o sylwetce kulturalnej i postawie ideowo-moralnej młodego Polaka. Język polski angażuje nie tylko sferę intelektu, lecz także emocji, co warunkuje szerszy wpływ tego przedmiotu na osobowość ucznia. Nic więc dziwnego, że te szczególne uwarunkowania wyznaczyły językowi polskiemu szczególną rolę i czołowe miejsce wśród innych przedmiotów nauczania zarówno w szkole podstawowej, jak i w średniej.

Kultura języka - to nie tylko przywiązanie do języka ojczystego, duma z jego wielowiekowych tradycji oraz działalność mówiącego nim społeczeństwa zmierzająca do jak najlepszego jego opanowania. To także praktyczna sprawność w posługiwaniu się językiem, przejawiająca się w umiejętności jasnego, ścisłego i jednoznacznego wyrażania myśli, jak również poprawność gramatyczna, tj. zgodność form językowych z przyjętymi normami gramatycz-

nymi, a także estetyka języka. Nie sposób zawęzić treści pojęcia kultury językowej tylko do jednej sfery jego obszernego znaczenia. Dlatego też zagadnienie kultury i poprawności językowej ujęte jest tu w szerokim kontekście kształcenia językowego w szkole średniej.

Kształcenie sprawności językowej, umiejętności jasnego, poprawnego i estetycznego wypowiedzania się w mowie i w piśmie, a także rozwijanie wrażliwości na piękno języka ojczystego stanowi jedno z podstawowych zadań języka polskiego jako przedmiotu nauczania. Problematyka kształcenia w zakresie kultury językowej w szkole średniej typu licealnego i technicznego potraktowana tu została jako dalsze ogniwo działań zapoczątkowanych i prowadzonych systematycznie w toku ośmioletniej nauki w szkole podstawowej. W okresie minionego czterdziestolecia program tego przedmiotu, a w nim program kształcenia językowego, zmieniał się wielokrotnie. Nie czas tu ani miejsce poddawać szerszej analizie przyczyny i skuteczność kolejnych zmian. Dość stwierdzić, że główną myślą była dążność do poszerzenia zakresu i pogłębienia wiedzy o wybranych problemach nauki o języku, motywowana m. in. nowymi osiągnięciami językoznawstwa. Słownictwo, frazeologia, stylistyka, wreszcie wiadomości o istocie i rozwoju języka dopominały się stopniowo acz skutecznie o własne trwałe miejsce w szkolnym programie nauczania. Bogacone nowymi treściami, pożytecznymi nie tylko z poznawczego, lecz także z praktycznego punktu widzenia kolejne programy nie uniknęły podstawowej wady: nadmiernego przeładowania materiału nauczania. Znajdowało to w sposób oczywisty swe ujemne odbicie w wynikach pracy dydaktycznej.

Zmodyfikowana wersja programu z 1966 r., wydana w roku 1971, dzięki wprowadzeniu w szkole podstawowej ośmioletniego toku nauki, a wraz z nim wydłużeniu systematycznego kursu gramatyki opisowej do lat czterech (od klasy IV do VIII) nie przewidywała już kompletnego, całościowego powtarzania zrealizowanych w szkole podstawowej zagadnień z gramatyki opisowej. W klasie I uzupełniono je tylko nowymi wiadomościami ze składni oraz dodano ujęte w wąskim zakresie wybrane zagadnienia z gramatyki historycznej. W klasie II młodzież poznawała wiadomości dotyczące słownictwa, słowotwórstwa, frazeologii oraz częściowo stylistyki, gdyż ta stała się główną treścią programu nauki o języku dla kla-

sy III. Program klasy IV zawierał ogólne wiadomości o języku, o językach pokrewnych językowi polskiemu, o klasyfikacji typologicznej języków, o zróżnicowaniu terytorialnym i środowiskowym współczesnej polszczyzny. Do programu klasy IV wprowadzono także wybrane zagadnienia z kultury języka polskiego, wśród których na uwagę zasługuje samo pojęcie kultury języka, istota i mechanizm przeobrażeń normy językowej, typy innowacji językowych, mechanizm powstawania błędów językowych, a także rodzaje kryteriów poprawności językowej, wykaz najważniejszych wydawnictw z zakresu poprawności i kultury języka polskiego, aktualne zagadnienia kultury językowej w Polsce oraz tendencje rozwojowe normy współczesnego języka polskiego.

Jak widać z przytoczonych powyżej pobieżnych omówień zawartości treściowej dotychczas obowiązującego programu nauki o języku dla poszczególnych poziomów klas szkół licealnych i technicznych, najmniej obciążeni nowymi treściami z dziedziny językoznawczej byli uczniowie klas pierwszych, zaś najbardziej dotkliwie odczuwali przeładowanie nowymi wiadomościami z tego zakresu uczniowie klas maturalnych. Do tego dodać należy nierównomierny stopień trudności poszczególnych zagadnień oraz nie zawsze wyczerpujące, jasne i przejrzyste ich komentarze w podręcznikach do nauki o języku. Z pomocą w popularyzacji i przyswajaniu zagadnień językoznawczych nie przychodzą, niestety, także autorzy podręczników obowiązujących w nauczaniu języka polskiego w szkołach średnich. Jedynie uczniowie klas pierwszych cieszyć się mogą podręcznikiem zaspokajającym zarówno oczekiwania ucznia, jak i nauczyciela. Podręcznik dla klasy pierwszej szkół średnich został opracowany przez Kazimierza Krajewskiego w dwu wersjach. Jedna, przeznaczona dla klas humanistycznych, bogata jest nie tylko w literackie komentarze, noty biograficzne o wybitnych sylwetkach pisarzy polskich od średniowiecza do Oświecenia, lecz także - co nader cenne - w odpowiednio zamieszczone analizy językowe tekstów literackich, ćwiczenia z zakresu gramatyki opisowej i historycznej, komentarze teoretycznoliterackie oraz bogaty wybór ćwiczeń i poleceń przeznaczonych do samodzielnego opracowania przez ucznia. Szkoda, że choć niektóre z proponowanych przez autora zadań pobudzających i rozwijających samodzielną pracę ucznia nie zostały włączone do drugiej wersji podręcznika, przeznaczonej dla klas ogólnych oraz o innym niż

humanistyczny profilu. Z podobnych poleceń i ćwiczeń całkowicie rezygnują także autorzy podręczników do języka polskiego dla klas: II, III, IV.

Rzeczą zrozumiałą jest, że od nauczycieli polonistów wymaga się wielu zróżnicowanych form aktywizacji ucznia w procesie nauczania-uczenia się, łączenia wiadomości historycznoliterackich z ćwiczeniami w mówieniu i pisanu oraz z wiedzą językoznawczą. Czy nie należałoby jednak tych samych wymagań postawić autorom podręczników szkolnych? Skoro nauka o języku polskim jest przedmiotem integrującym wiele dziedzin wiedzy humanistycznej: historię literatury, teorię literatury, wiedzę językoznawczą i elementy wiedzy o sztuce, to dla czego młodzież musi nosić w teczce kilka podręczników do języka polskiego: osobno do historii literatury i do nauki o języku? O tym, że jest to niewygodne i niecelowe, przekonuje nas już K. Krajewski zredagowanym przez siebie podręcznikiem dla klas pierwszych humanistycznych. Niestety, ta cenna inicjatywa pozostaje dotąd bez naśladowców, o czym dobitnie świadczy zupełnie nowa, wydana w 1984 r. w masowym nakładzie edycja podręcznika dla klasy III Tomasa Weissa pt. *Literatura Młodej Polski*. Widać, że bogaci jesteśmy, skoro stać nas na dwa lata przed wejściem w życie gruntowanej reformy organizacyjno-programowej szkół średnich na wydanie w 320-tysięcznym nakładzie podręcznika, którego charakter zupełnie przeczy temu, co tak silnie podkreśla nowy program: łączeniu kształcenia historyczno- i teoretycznoliterackiego z kształceniem językowym uczniów.

Lecz nie tylko - i nie przede wszystkim - autorów i wydawców podręczników szkolnych winić należy za niedocenianie wagi i nieprzyznawanie dotąd należytego miejsca zagadnieniom dotyczącym kultury języka polskiego. Główną winę ponosi bowiem sam dotychczas obowiązujący program nauczania języka polskiego. Jak wiadomo, składa się on z trzech działów: historii literatury, nauki o języku oraz ćwiczeń w mówieniu i pisanu, jednakże stopień ich realizacji nie jest jednakowy. Jak wykazały prowadzone na różnych poziomach badania wyników nauczania, najstaranniej i najbardziej systematycznie realizowany jest program dotyczący literatury, słabiej już wygląda realizacja materiału z nauki o języku, najgorzej natomiast rzecz masę z ćwiczeniami w mówieniu i pisanu.

Dokonywana w ciągu kilku ostatnich lat analiza wyników piśmennych egzaminów wstępnych na kierunki humanistyczne wykazała, że stan wiedzy z gramatyki opisowej, jak i poziom kultury językowej absolwentów budzą w dalszym ciągu poważne zastrzeżenia. Większość egzaminowanej młodzieży nie potrafiła dokonać właściwej analizy tekstu poprawnościowego i wskazać znajdujące się w nim błędy gramatyczne i stylistyczne. Owe niepoprawne formy należały do typowych i szczególnie rażących we współczesnej polszczyźnie, co tym bardziej powinno ułatwić kandydatom wykonanie polecenia.

Pominięcie w tekście tak oczywistych błędów językowych nasuwa głębsze refleksje; jest bowiem nie tylko ewidentnym świadectwem braku wiadomości i umiejętności z zakresu poprawności językowej, lecz także dowodem szerzenia się tych błędnych form we współczesnej polszczyźnie. Mamy tu do czynienia z przygnębiającymi wynikami egzaminów wstępnych na humanistyczne kierunki studiów, a zatem z określoną i wyselekcjonowaną grupą młodzieży, od której powinniśmy oczekiwać znajomości co najmniej podstawowych reguł i zasad poprawnościowych. Wypada więc postawić pytanie: jak wyglądałyby wyniki podobnego sprawdzianu przeprowadzonego wśród młodzieży kandydującej na inne kierunki studiów bądź też rezygnującej z wyższego wykształcenia? Odpowiedź - jak można przypuszczać - nie byłaby zadowalająca. A przecież od kogo, jeśli nie przede wszystkim od przyszłej inteligencji oczekiwać należy rzeczywistej dbałości o czystość i piękno ojczystego języka, odpowiedzialności nie tylko za treść, lecz i za formę własnych wypowiedzi?

Tymczasem sporo kłopotów nastręcza wielu przyszłym polonistom, kulturoznawcom i bibliotekarzom prawidłowe postawienie kropki i przecinka, nie mówiąc już o innych znakach interpunkcyjnych. Przecinek nie był stawiany nawet w wypadkach - zdawałoby się - tak bardzo jasnych i oczywistych, jak np. w zdaniach: *Może to świadczyć o pozycji - jaką zajmuje ten utwór [...]; Zwraca na niego uwagę dopiero w chwili - kiedy ten może pomóc jej wydostać się z celi - gdzie jest amuszona do pracy; Człowiekowi współczesnemu pozostaje albo świat sztuki - albo własne wnętrze.* Wniosek stąd, że interpunkcja nadal jest prawdziwą złą ucniów nie tylko szkół podstawowych, lecz także i średnich. Nieznajomość reguł i zasad dotyczących prawidłowej pod względem interpunkcyjnym seg-

mentacji tekstu pozwala wyciągnąć wniosek o niedostatecznej efektywności nauczania w tej dziedzinie zarówno w pionie szkół podstawowych, jak i średnich.

Kandydujący na humanistyczne kierunki studiów absolwenci szkół średnich nie ustrzegli się także błędów ortograficznych, wśród których najbardziej rażące - to: *blachy*, *chartować* (błędna pisownia głoski *h*), *świerzość* (*rz* zamiast *ż*), *zdaża się* (*ż* zamiast *rz*), *pastiż* (*ż* zamiast *sz*), *dytyramp* (*p* zamiast *b*), *wspieto* (*e* zamiast *ę*), źle napisane końcówki dopełniacza lp. rzeczowników rodzaju żeńskiego: *epopeji* (*-ji* zamiast *-i*), *"Odyseazji"* (*-ji* zamiast *-i*), *histori* (*-i* zamiast *-ii*) czy też niewłaściwa, łączna pisownia form: *napewno* (zamiast: *na pewno*) *niemiejsza* (zamiast: *nie mniejsza*).

A oto przykłady najbardziej typowych błędów gramatycznych:

W ten sposób uświadamia swoim współczesnym o konieczności przeprowadzenia reform, które są warunkiem odrodzenia mocarstwowej Polski.

Jego poezja to krzyk skierowany do przyszłych pokoleń, aby nigdy nie aqżyli do wojny [...].

Czy musiało zginąć tyle wspaniałych, młodych ludzi?

Pokolenie Baczyńskiego musi wpierv wyzbyć się obsesji, wiadna wojny, które w nich jest wciąż żywe i aktualne.

Błędy stylistyczne w pracach pisemnych egzaminowanych kandydatów na studia humanistyczne powtarzały się aż nazbyt często. Oto przykłady:

Soplica jest przykładem twórczej dojrzałości Adama Mickiewicza.

[Jest] Jacek Soplica prawdziwym patriotą i ma na celu, poprzez swoje zachowanie, wypowiedzi, trafić do świadomości przeciętnego śmiertelnika.

Wątki miłosne Zosi i Tadeusza, Hrabiego i Telimeny i związane z tym perypetie dopełniają obrazu Rzeczypospolitej szlacheckiej, która chyli się już ku echytkowi.

"Pan Tadeusz" był pięknym wykwitem epoki romantyzmu polskiego.

Witkiewicz był indywidualnością, ale sa to jedyny w swoim rodzaju.

Interpretacja dwóch pierwszych strof wykazała, iż autor nie serwuje czytelnikowi pewników nie do obalenia, nie próbuje rozważać pewnych dżuznacności, a przeciwnie zmusza czytelnika do samodzielnego myślenia.

[...] dwa ostatnie wersy są mocnym akordem reasumującym wiersz.

Przytoczone tu błędy interpunkcyjne, ortograficzne, gramatyczne i stylistyczne zaczerpnięte zostały z prac pisemnych na wybrany temat literacki.

W sprawdzianie-teście wiele błędnych odpowiedzi dotyczyło fonetyki. Kandydaci dokonywali wielu błędnych utożsamień głoski z literą, głoski z sylabą, zdawali się nie pamiętać o podziale ogółu głosek na spółgłoski i na samogłoski oraz o różnych sposobach oznaczania głosek.

Jak wykazują wyniki badań, znaczny procent błędnych odpowiedzi dotyczył zagadnień z fleksji. Młodzież nie potrafiła prawidłowo oddzielić tematu od końcówki, prawie w ogóle nie dostrzegała w odpowiednio podanych przykładach końcówki zerowej, miała kłopoty z rozróżnianiem części mowy, myliła często części mowy z częściami zdania, nie potrafiła także określić we właściwy sposób przypadku deklinacyjnego wyrazu użytego w kontekście. Niepokój budzi także nieznajomość bądź niezrozumienie elementarnych pojęć ze słowotwórstwa, np. podstawy słowotwórczej, formantu, przedrostka, przyrostka, wyrazu podstawowego. Często w miejsce podziału słowotwórczego dokonywano podziału morfologicznego, nie dostrzegając między wymienionymi typami podziału oczywistych różnic.

Wiele kompromitujących wprost odpowiedzi zawierał sprawdzian wiadomości i umiejętności ze składni. Znaczna większość egzaminowanej młodzieży nie potrafiła prawidłowo nazwać typu zdania złożonego podrzędnie, właściwie określić całości wypowiedzenia, a już zupełnie niewielu kandydatów wykonało poprawnie wykres wypowiedzenia. Te powtarzające się corocznie wyjątkowo słabe wyniki opanowania wiadomości ze składni dowodzą jednoznacznie, że przyswojenie wiedzy i umiejętności z tej dziedziny gramatyki sprawia uczniom najwięcej trudności i kłopotów.

Potwierdza się zatem słuszna teza, że sama wiedza teoretyczno- i historycznoliteracka nie wystarczy jeszcze do tego, by być przyjętym na studia humanistyczne. Konieczna jest jeszcze konkretna wiedza o języku i odpowiedni poziom kultury językowej młodzieży.

Jak to się stało, że stan wiedzy z nauki o języku, jak też i poziom kultury językowej absolwentów szkół średnich budzi tak wiele w pełni uzasadnionych zastrzeżeń?

Dotychczasowy program nauczania języka polskiego, mimo iż u-

znał za jeden z podstawowych celów kształcenie sprawności językowej, umiejętność jasnego, poprawnego i estetycznego wypowiadania się w mowie i w piśmie, rozwijanie wrażliwości na piękno języka, nie dawał możliwości pełnej realizacji tego celu. Był bowiem tak zbudowany, że działem zajmującym główne miejsce w kształceniu polonistycznym stała się historia literatury. Prowadzone w różnych poziomach klas szkół średnich badania wyników nauczania potwierdzają fakt, iż uczniowie byli i nadal są rozliczani prawie wyłącznie z wiedzy historycznoliterackiej, a nauczyciele są odpowiedzialni za stopień realizacji materiału programowego z historii literatury. Wiedza o języku oraz praktyczne umiejętności z tego zakresu nie liczą się tak bardzo w ocenie ucznia, jak właśnie wiedza z historii literatury, co przecież jest jawnie sprzeczne z założeniami programowymi języka polskiego jako przedmiotu nauczania.

Nowy program języka polskiego przyznaje właściwą rangę i miejsce nauce o języku. Różnice między starym a nowym programem dotyczą zarówno doboru, jak i układu treści. Do programu nauki o języku dla klasy I wprowadzone zostanie pojęcie komunikacji językowej i elementów istotnych dla aktów mowy. Do programu tej klasy przeniesione zostaną tematy występujące dotąd w klasie IV, dotyczące kryteriów poprawności językowej oraz różnorodnych funkcji tekstów. Należy przypuszczać, że zmiany te - przy jednoczesnym zachowaniu pozostałych treści programowych - przyczynią się do szybszego i skuteczniejszego wzrostu poziomu kultury językowej młodzieży oraz do pogłębienia umiejętności wartościowania i oceny wypowiedzi zarówno własnych, jak i cudzych. Język a życie społeczeństwa - to nowe zagadnienie w programie klasy II, w której rozszerzone i uszczegółowione zostaną tematy, dotyczące znaczenia wyrazu, języka jako systemu znaków oraz wprowadzony zostanie temat fakultatywny o wpływie struktury języka na sposób ujmowania rzeczywistości. W klasie III rozszerzeniu ulegnie zagadnienie zróżnicowania języka polskiego, a w klasie IV - tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny oraz wprowadzony zostanie temat fakultatywny - propedeutyczne wiadomości o językoznawstwie ogólnym.

Okazuje się, że mimo zachowania znacznej części materiału z programu dotychczas obowiązującego zmiany wprowadzone w nowym programie mają szeroki zakres i dotyczą nie tylko szczegółów.

Powodem tak daleko idących zmian jest realizowana już od pięciu lat reforma programu nauki o języku w szkołach podstawowych, jak też dążność do uwspółcześnienia obowiązujących treści nauczania poprzez wzbogacenie ich o nowe osiągnięcia językoznawcze. Na uwagę zasługuje zarówno poznawcze, jak i praktyczne znaczenie nowo wprowadzonych tematów z nauki o języku. Dotyczy to nie tylko zagadnień z zakresu stylistyki i kultury języka, lecz także wiadomości o zróżnicowaniu języka polskiego i o tendencjach rozwojowych współczesnej polszczyzny.

Młodzież już w szkole średniej powinna zdawać sobie sprawę z tendencji rozwojowych współczesnej polszczyzny, które przejawiają się nie tylko w stałym wzroście zasobu słownictwa, lecz także w innowacjach słowotwórczych i składniowych. Uczniowie powinni rozwijać umiejętność wartościowania i oceny przejawów tych tendencji pod względem normatywnym. Należy żywić nadzieję, że właściwa realizacja nowego programu nauki o języku pozwoli na pogłębienie świadomości językowej młodzieży szkół średnich, która będzie miała okazję spojrzeć na język nie tylko z punktu widzenia reguł gramatycznych, lecz także z szerszej, filozoficznej perspektywy. Refleksja nad językiem jest przecież refleksją nad otaczającą rzeczywistością, jest przejawem dojrzałego myślenia. Przyswajanie wiedzy z nauki o języku powinno odbywać się w szkole średniej w ścisłym powiązaniu z realizacją programowego materiału historycznoliterackiego oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisanu. Ten ostatni dział był najbardziej zaniedbany w dotychczas obowiązującym programie języka polskiego i w jego realizacji.

Autorzy dotychczas obowiązującego programu w sposób bardzo ogólnikowy i wieloznaczny formułowali tematykę ćwiczeń w mówieniu i pisanu oraz te formy wypowiedzi, które miały być przez uczniów opanowane. Kompozycja, styl, język, ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne nie stanowią jeszcze pełni elementów kształcenia sprawności językowej w ramach ćwiczeń w mówieniu i pisanu. Ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne, których określenie w programie jest chyba najbardziej zrozumiałe, nie zaspokajają jeszcze wszystkich potrzeb w tym zakresie. Brak wyjaśnień, na jakie elementy kompozycji, stylu i języka należy zwrócić szczególną uwagę przy doborze ćwiczeń, nie sprzyjał właściwej ich realizacji i rzutował ujemnie na efekty nauczania.

W wielu wypadkach ćwiczeniom kształcącym umiejętność po-

prawnego wypowiedzania się w mowie i w piśmie nie towarzyszyła świadomość uczniów dotycząca ich celowości i sensowności. Nabywając systematycznie i stopniowo wiedzę o języku, o jego dziejach, bogactwie i zróżnicowaniu, o jego tendencjach rozwojowych i aktualnych zagadnieniach kultury językowej w Polsce, młodzież nie zawsze rozumie, że opanowanie języka nie ogranicza się do mechanicznego przyswojenia określonego zasobu słownictwa i powielania gotowych struktur językowych. Niski poziom kultury językowej dużej liczby absolwentów szkół średnich świadomy o jej niedostatecznej kompetencji językowej, wyrażającej się w niezadowalającym opanowaniu zarówno słownictwa, gramatyki, jak też i wiedzy o konkretnych możliwościach i warunkach zastosowania środków językowych.

Samo naśladowanie, bierna reprodukcja utartych zwrotów językowych, jak i upowszechnianie analogii w uczeniu się i kształceniu sprawności językowej okazały się mało skuteczne i niewystarczające. Szeroko rozpowszechnione dotąd stosowanie tych technik ograniczało w dużym stopniu pełne i rozumne przyswajanie reguł, elementów i struktur językowych, jak też pełny, wszechstronny rozwój języka jednostki.

W świetle nowego programu języka polskiego dla szkół średnich ćwiczenia w mówieniu i pisaniu zyskają większą rangę. Składać się będą one z następujących działów:

- 1) doskonalenia sprawności i poprawności językowej;
- 2) stylistyki tekstu;
- 3) podstaw samokształcenia.

Dział doskonalenia sprawności i poprawności językowej obejmować będzie bogaty program ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych, gramatyczno-stylistycznych, redakcyjnych, kompozycyjnych, ortofonicznych i ortograficznych. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne polegać mają na stałym poszerzaniu zasobu leksykalnego języka uczniów, doborze wyrazu najtrafniejszego (w kl. I), stosowaniu słownictwa typowego dla języka pisanego, uzasadnionym posługiwaniu się wyrazami obcymi, posługiwaniu się synonimami, poprawnym stosowaniu związków frazeologicznych (kl. II), stosowaniu słownictwa wartościującego i oceniającego, słownictwa modalnego (kl. III), na dostrzeganiu i poprawianiu błędów w języku ogólnym, mających swoje źródło w gwarze oraz w oddziaływaniu środków masowego przekazu (kl. IV).

Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne obejmować mają m. in. następujące rodzaje ćwiczeń: operowanie różnymi konstrukcjami składniowymi, wyrażanie tej samej treści za pomocą różnych środków składniowych, unikanie powtórzeń zbędnych konstrukcji składniowych, celowe powtórzenia składniowe (kl. I), posługiwanie się konstrukcjami składniowymi typowymi dla języka pisanego (kl. II), parafrazowanie i przekształcanie tekstu w określonym stylu, stosowanie w określonym celu słownictwa neutralnego, potocznego, profesjonalizmów, emocjonalizmów (kl. III).

Ćwiczenia redakcyjne i kompozycyjne pozwalają zwrócić uwagę na następujące sprawy: wewnętrzny porządek i spójność tekstu, kilkakrotne redagowanie tego samego tekstu (m. in. w celu osiągnięcia większej precyzji), poprawianie tekstu ze zwróceniem szczególnej uwagi na błędy osłabiające skuteczność komunikatywną wypowiedzi (kl. I), schematy argumentacji, przytaczanie cytatów, graficzne opracowywanie tekstu (kl. II), przekształcanie tekstu, np. wieloznacznego na jednoznaczny, rozwlekłego na zwięzły (kl. III i IV).

Celem ćwiczeń ortofonicznych jest doskonalenie staranności wymowy ucznia oraz korygowanie w wymowie uczniów zniekształceń fonetycznych i niedopuszczanie do ich powstawania. Ćwiczenia te, z zachowaniem zasady stopniowania trudności, mają być stosowane w klasach I-IV.

W nowym programie, podobnie jak w dotychczas obowiązującym, zostanie utrzymana zasada okazjonalności ćwiczeń ortograficznych.

Nowym działem ćwiczeń w mówieniu i pisanu w szkole będzie stylistyka tekstu, której istotę ma wyznaczać połączenie pracy nad językiem własnym ucznia z analizą językowo-stylistyczną tekstów literackich. Stylistyka tekstu obejmie ćwiczenia doskonalące umiejętność posługiwania się różnorodnymi formami wypowiedzi pisanej, poznanymi już w szkole podstawowej, jak np. opowiadanie, opis, streszczenie, charakterystyka postaci, układanie planu, sporządzanie notatek, rozprawka, sprawozdanie, dyskusja (kl. I). Obejmie ona również opanowanie zasad poprawnego użycia form publicystycznych i literackich, jak np.: reportaż, felieton, wywiad (kl. II) oraz recenzja, esej, komentarz prasowy (kl. III). We wszystkich poziomach klas przywiązuje się szczególną wagę do redagowania planów i konspektów - zarówno odtwórczych, jak i wypowiedzi własnych, do wnikliwej analizy językowo-

-stylistycznej tekstów literackich, jak również do stosowania terminologii literackiej i językoznawczej w opisie i ocenie utworu literackiego.

Dział: podstawy samokształcenia obejmie ćwiczenia doskonalące umiejętność właściwego posługiwania się różnego typu pomocami naukowymi, zbierania materiałów i poprawnego sporządzania notatek, dokonywania adiustacji tekstu własnego i cudzego, właściwej organizacji i higieny pracy umysłowej, korzystania z książek, prasy, radia, telewizji i filmu w procesie samokształcenia.

Z przedstawionej tu pokrótce charakterystyki nowego programu ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w szkole średniej wynika, jak szeroko i kompleksowo potraktowana zostanie w nim praca nad językiem ucznia. Kształcenie językowe po raz pierwszy uzyska tak szeroki zakres i nie ograniczy się tylko do jednego typu ćwiczeń, jak to miało miejsce w dotychczasowym programie nauczania.

W nowym programie podkreślona zostanie wydatnie rola ćwiczeń gramatyczno-stylistycznych, kompozycyjnych i redakcyjnych, co pozwoli na ściślejsze powiązanie analizy tekstu literackiego z kształceniem języka własnego ucznia. Większą niż dotąd wagę przywiąże się do ćwiczeń ortofonicznych, mających niewątpliwy wpływ na kształtowanie staranności i czystości językowej uczniów. Większego znaczenia nabędą także ćwiczenia przygotowujące ucznia do pracy samokształceniowej. Zastrzeżenia budzić może nadal utrzymany okazjonalny charakter ćwiczeń ortograficznych i interpunkcyjnych. Doświadczenie wielu nauczycielskich pokoleń uczy, że znajomość prawideł ortograficznych i interpunkcyjnych oraz umiejętności ich praktycznego wykorzystania budzą poważne zastrzeżenia. Przyczyny tego zjawiska mają złożony charakter i mogłyby posłużyć za temat odrębnego referatu. Pozwalają jednak na wyodrębnienie dość oczywistego - jak sądzę - wniosku, że okazjonalne, bez możliwości ujęcia w ramy systematycznego kursu powtórzeniowo-utrwalającego, ćwiczenia z zakresu ortografii i interpunkcji nie przyniosą oczekiwanych rezultatów.

Podobnie rzecz ma się z gramatyką opisową. Kompromitujące wyniki egzaminów wstępnych z tego zakresu nie pozwalają na łatwy optymizm. Przewidywane w nowym programie w klasie I uzupełnienie wybranych wiadomości ze składni oraz rozszerzenie wiadomości ze słowotwórstwa w klasie II może okazać się niewystarczają-

ce. Być może, iż realizowany już od pięciu lat nowy program nauki o języku polskim w szkołach podstawowych rzeczywiście zmieni istniejący stan rzeczy i we wrześniu tego roku w szkołach średnich rozpoczną naukę uczniowie nie mający żadnych problemów z poprawną ortograficznie i interpunkcyjnie pisownią, dokonujący sprawnie i właściwie rozbioru logicznego i gramatycznego podanych przez nauczyciela zdań. Zmniejszyłoby to w znaczny sposób odwieczny problem nauczycieli polonistów uczących w szkołach średnich: jak pogodzić nadrabianie zaległości wyniesionych przez ucznia ze szkoły podstawowej z systematyczną, pełną realizacją obowiązującego materiału programowego szkoły średniej, który i tak jest już znacznie przeładowany.

Właściwemu wykonaniu tego zadania nie sprzyjają obecnie ani warunki, w jakich uczą nauczyciele poloniści, ani częste zmiany programowe. Liczba uczniów w wielu klasach sięga czterdziestu osób, brakuje sal lekcyjnych, właściwego wyposażenia pracowni polonistycznych, bibliotek szkolnych i rejonowych. Miliony złotych przeznaczane są niejednokrotnie na luksusowe wyposażenie szkolnych pracowni - laboratoriów języków obcych (najczęściej zachodnich), podczas gdy nauczycielowi poloniście w wielu wypadkach za jedyną pomoc dydaktyczną służą - jak przed wiekiem - książka, tablica i kreda. Za parę lat fala wyżu demograficznego ogarnie szkoły średnie. W obliczu tych paru tylko faktów nadzieja na poprawę warunków pracy nauczyciela polonisty jest tylko złudzeniem.

Nowy program języka polskiego dla szkół średnich ma być realizowany już od września 1986 r. Tymczasem brak jest jakichkolwiek informacji o nowych, zgodnych z wymaganiami programowymi, podręcznikach szkolnych do nauczania tego przedmiotu. Oby młodzież klasy I nie otrzymała swego podręcznika, będąc już w klasie II. Jeśli bowiem rzeczywistość potwierdzi smutne przepowiednie, poloniście nie pozostanie nic innego, jak powrót do pamięciowo-werbalnych metod nauczania i samoskazanie się na wieloletnią rolę profesora Pimki.

Chcąc ustrzec nauczycieli-polonistów od nazbyt pesymistycznych prognoz, a tym samym wpłynąć na osiągnięcie większej efektywności procesu kształcenia językowego i podnoszenie poziomu kultury językowej wśród młodzieży, należy w świetle dotychczasowych rozważań przyjąć następujące tezy:

- w każdym tygodniu nauki jedną godzinę lekcyjną poświęcić na zagadnienia związane z poprawnością i kulturą języka polskiego;

- niektóre zagadnienia, zwłaszcza z dziedziny składni, frazeologii, stylistyki, ortografii i interpunkcji rozpatrywać wielokrotnie i czynić je przedmiotem systematycznych ćwiczeń wg obowiązującej zasady stopniowania trudności;

- zwiększyć ilość jednostek lekcyjnych przeznaczonych na opracowanie tematów obszerniejszych, wymagających dłuższego skupienia się na zagadnieniach językowych;

- ściśle wiązać kształcenie językowe z realizacją materiału historycznoliterackiego oraz z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu;

- zapewnić młodzieży właściwe, zgodne z założeniami programowymi podręczniki, które obok treści historycznoliterackich i elementów teorii literatury zawierać będą także atrakcyjnie i właściwie opracowane treści z nauki o języku oraz tematy ćwiczeń w mówieniu i pisaniu;

- stosować pełne bogactwo i różnorodność ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne, gramatyczno-stylistyczne, redakcyjne i kompozycyjne, ortofoniczne, ortograficzne, ćwiczenia z zakresu stylistyki tekstu i podstaw samokształcenia. Ograniczenie tych ćwiczeń tylko do jednego typu doprowadzić może w konsekwencji do obniżenia poziomu sprawności językowej uczniów;

- pamiętać o starannym zaplanowaniu ćwiczeń z zakresu poprawności językowej z uwzględnieniem ich różnorodności i wielości zagadnień poprawnościowych;

- ćwiczenia poprawnościowe przeprowadzać nie tylko w sposób systematyczny, lecz także okazjonalnie, w powiązaniu z analizą sylityczno-językową tekstów literackich oraz realizacją programu nauki o języku;

- dużą wagę przywiązywać do omawiania i poprawy pisemnych prac domowych i prac klasowych uczniów, gdyż analiza błędów popełnionych w tego typu pracach, wyjaśnienie mechanizmu ich powstawania oraz zastąpienie form błędnych formami poprawnymi zapobiega ich rozprzestrzenianiu się i dalszemu powielaniu przez szersze grono młodzieży;

- dążyć do zwiększenia ilości lekcji powtórzeniowych, na któ-

rych możliwe byłoby zebranie i utrwalenie zdobytych przy różnych okazjach szczegółowych wiadomości dotyczących poprawności językowej;

- stosować zróżnicowane metody nauczania, dążąc do ograniczenia metod podających (wykład, referat, praca z książką) na rzecz metod poszukujących (szczególnie metody problemowej);

- nie lekceważyć zasady stopniowania trudności oraz zasady indywidualizacji nauczania, zarówno w stosunku do uczniów wybitnie zdolnych, jak też odbiegających od przeciętnego poziomu klasy;

- systematycznie zapoznawać uczniów z tendencjami rozwojowymi współczesnej polszczyzny, ze stałym wzrostem zasobu słownictwa, z innowacjami słowotwórczymi i składniowymi;

- doskonalić umiejętności wartościowania i oceny przez uczniów przejawów tych tendencji pod względem normatywnym;

- zwrócić szczególną uwagę na szerokie, wieloaspektowe traktowanie języka oraz jego roli w kulturze i w życiu społecznym narodu;

- przeprowadzać wśród uczniów systematyczne badania nie tylko poziomu wiedzy historycznoliterackiej, lecz także wiedzy o języku i praktycznych umiejętności w tym zakresie;

- zwiększyć aktywność szkolnych kół miłośników języka polskiego i innych form zajęć pozalekcyjnych, których program zmierzałby do pogłębienia wiedzy językoznawczej i podnoszenia poziomu kultury językowej młodzieży szkół średnich;

- systematycznie i konsekwentnie wdrażać uczniów do samokształcenia i samodzielnej pracy nad poszerzaniem wiadomości z zakresu kultury języka ojczystego i pogłębianiem nabytych w szkole umiejętności.

Efektywność działań nauczyciela-polonisty w zakresie pogłębiania wiedzy językoznawczej oraz popularyzacji zagadnień związanych z poprawnością i kulturą językową w dużej mierze decyduje o tym, czy uczona dziś i wychowywana przez niego młodzież będzie jutro świadomie doskonaliła nabyte umiejętności i niezależnie od swego statusu społecznego, miejsca zamieszkania i wykonywanego zawodu aktywnie uczestniczyła w pomnażaniu bogactwa i piękna swej ojczystej mowy.

Lucyna Gizińska

LANGUAGE TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS IN THE PRESENT SYLLABUS
AND IN THE NEW SYLLABUS FOR THE POLISH LANGUAGE

The author points out that the present syllabus for the teaching of Polish underestimates the importance of, and, consequently, does not grant proper place to, various aspects of language and linguistics. It results from the fact that the major part of the teaching programme is the history of literature. The pupils' grades are based mainly on their knowledge of the history of literature. Similarly, the teacher is graded on the basis of how far he is with the history of literature part of the programme.

The new syllabus assigns the proper rank and place to the teaching about the language. It is different from the old syllabus in both the selection and the arrangement of the subject matter. The new material includes the notion of linguistic communication, selected aspects of sociolinguistics (the relation between language and social life), etc. The new syllabus stresses the requirement that its three main components - linguistic knowledge, the history of literature, and practice in speaking and writing - should be strictly connected. More attention than so far will be paid especially to the practice in speaking and writing.